

Av Søren Koch

Min tese: «Motstand mot maktmisbruk i alle former er en kristenplikt.»

Kjære alle sammen,

Dagens tese virker muligens ved første øyekast lite provoserende. Sett fra et historisk perspektiv er en slik tese imidlertid alt annet enn uproblematisk, samtidig mener jeg at den er dagsaktuell.

Tesen er på mange måter speilbildet til tesen som Jan Fridthof Bernt presenterte forrige uke. Jan Fridthjof tok opp spørsmålet om religion som verdigrunnlag i dagens konstitusjonelle samfunn, altså forholdet mellom stat og borger. Min tese gjelder derimot det omvendte forholdet, dvs. hvilke plikter vi har som kristenmennesker og lutheraner overfor myndighetene.

Forrige uke fikk vi høre at forfatningen opprinnelig ble laget med tanke på å beskytte borgerne mot maktmisbruk fra myndighetene. Siden 1814 har fokuset forskjøvet seg en del. I dag dreier debatten seg ofte mer om hvilke sosiale rettigheter borgerne kan utlede fra forfatningen. Den opprinnelige beskyttelses funksjonen av Grunnloven er likevel langt fra uten betydning i dagens samfunn.

Hvor langt strekker statens kompetanse seg når det gjelder f.eks. beskyttelse av barnas beste? Kan barnevernet bortføre barn fra sine foreldre bare fordi det finnes vage holdepunkter for misbruk? På den annen side; I hvilken grad kan regjeringen og Stortinget disponere over skapelsesverket, dvs. sette økonomiske interesser over miljøhensyn for å sikre f. eks. arbeidsplasser? Ofte er myndighetens avgjørelse basert på en interesseavveining, og det må kunne aksepteres i et demokratisk samfunn. Men noen ganger prioriterer myndighetene helt ensidig bestemte interesser, eller i verste fall bruker de sin makt til å angripe det demokratiske fundamentet eller helt sentrale verdier i samfunnet. Her kan man tale om maktmisbruk.

Kan en borger i slike situasjoner påberope seg grunnloven? I de første tilfelle vil svaret være ja. Det er mer usikkert om man rettslig kan angripe statlige inngrep i naturen, dvs. i tilfeller der en regjering ofrer helt bevisst naturressurser for å tilfredsstille noen kortsiktige økonomiske interesser.

Når rettsorden ikke legger til rette for et effektivt rettsvern mot slike former for «maktmisbruk», har vi likevel en moralsk plikt til motstand. En plikt som etter min mening treffer oss alle som mennesker, men særlig som kristne mennesker.

Jeg har formulert tesen bevisst vidt for å omfatte maktmisbruk *i alle former*, ikke nødvendigvis begrenset til maktmisbruk fra statens side. Foreldre har faktisk stor makt overfor sine barn, arbeidsgivere overfor sine ansatte, osv. Etter min mening, finnes det en kristen plikt til å motvirke maktmisbruk på alle nivåer.

Likevel vil jeg i det følgende rette fokuset særlig mot systematisk maktmisbruk fra myndighetenes side. Denne plikten er i utgangspunktet først og fremst moralsk og ikke en rettsplikt. Likevel kan man spørre seg om det muligens er hensiktsmessig å etablere en konstitusjonell regel om en motstandsrett. En slik regel finner vi f.eks. i den tyske grunnloven Art. 20 ledd 2, og en del andre forfatninger i Europa. Jeg vil komme tilbake til dette etter hvert.

Men hvorfor er det på tide å diskutere en plikt mot maktmisbruk i dag?

Vel, fordi en slik debatt etter min mening har stor aktualitet. Vi kan observere en signifikant økning av systematisk maktmisbruk eller mer eller mindre åpne forsøk på maktmisbruk fra statlige institusjoner over alt i verden i dag. De mest fremtredende eksemplene ser vi i Tyrkia, Ungarn og Polen, der nasjonalistiske regjeringer helt åpent prøver å sikre sin makt ved å begrense eller avskaffe sentrale demokratiske institusjoner. Her går man målrettet til angrep på det sentrale prinsippet som nettopp skal hindre maktmisbruk, nemlig maktfordeling.

Disse tendensene er likevel ikke begrenset til de unge demokratiene i Sør-øst Europa, men har også smittet over på de mer etablerte demokratiene. Man kan her nevne hypernasjonalistisk polemikk av Ben Johnsen og Donald Trump. Her ser vi at nasjonal egoisme erstatter internasjonal solidaritet – grenser stenges og man avgrenser seg åpent fra «de andre». Det er vanskelig å se hvordan dette er forenelig med kristne prinsipper om nestekjærlighet, toleranse og likestilling. Domstoler og parlamentarisk opposisjon er klandret for å stille seg mot en formentlig folkevilje. Når Trump kritiserer en dommer som har stoppet innreiseforbudet til folk fra visse nasjoner i Midtøsten som en «so called judge» er det svært problematisk sett fra et maktfordelingsprinsipp.

Men er vi i Norge også påvirket? Vel, på den ene siden kan det konstateres at Norge i sin lange historie aldri har opplevd systematisk maktmisbruk – i alle fall ikke på en måte som kan sammenlignes med det som skjedde i Nazi-Tyskland eller mange Øst-europeiske land.

Samtidig må vi huske at behandlingen av samene helt frem til slutten av 1900-tallet var vanskelig å forene med prinsippet om likestilling, toleranse eller nestekjærlighet. Fare for maktmisbruk er altså ikke ukjent her i landet heller. Å heve sin stemme mot slike former for maktmisbruk kan følgelig særlig godt rettferdiggjøres med blick på kristne verdier.

Men hvorfor er dette muligens problematisk med blick på reformasjon og evangeliet? Nå kommer jeg til den historiske dimensjonen, som jeg nevnte innledningsvis. Grunnen til dette er at Luther selv hadde et meget ambivalent forhold til dette temaet. Dette skyldtes hans lære om de to regimentene, og et klart skille mellom politikk og religion. Motstand mot den verdslige makten var etter Luthers syn i utgangspunktet forbudt. Bare under meget snevre vilkår ville han tillate en rett til *passiv* motstand. En rett til *aktivt* motstand mot øvrigheten var etter Luthers mening uforenelig med den evangeliske troen. Med dette stilte han seg i opposisjon til den rådende oppfatning blant teologer i sin tid. De fleste katolske autoritetene, bl.a. fra den berømte Salamanca-skolen, samt ledende filosofer som Erasmus av Rotterdam tok til orde for en rett til aktiv motstand mot tyranner.

Heinz Schilling, som skrev den store Lutherbiografien, og som var her i Bergen i høst i fjor, påpeker at Luthers skeptiske holdning til motstandsretten må ses og forstås i lys av sin historiske kontekst. Hva utgjorde denne konteksten? Vel, først og fremst Luthers angst for at reformasjonen kunne mislykkes. Luther var klar over at hans reformatoriske prosjekt var avhengig av at øvrigheten kunne være trygg på at lutheranerne var pålitelige undersåtter. Hele toregimentslæren er basert på denne tanken. Til og med et forbud mot den evangeliske troen i et bestemt land kunne, etter Luthers mening, ikke rettferdiggjøre en rett til aktiv opprør mot øvrigheten. Luther nedgraderte kampen mot tyranner til et rent juridisk spørsmål, der bruddet av samfunnskontrakten sto sentralt. Det finnes ingen teologisk legitimasjon for opprør hos Luther.

Allerede da han levde ble Luther kritisert for dette klare programmatisk skillet mellom religion og statsstyre. Likevel var det mange som støttet Luther. Melancton, bare for å nevne Luthers mest berømte støttespiller og en lærd humanist, forfektet en like streng kurs som Luther selv: øvrighetens grusomme handlinger må tåles. Ja, urettferdige befalinger må adlydes, det er bedre å forlate fedrelandet enn å gripe til våpen.

Denne holdningen ble fort rådende også i Danmark-Norge.

En slik holdning var likevel alt annet enn en nødvendig betingelse for reformasjonens overlevelse. Dette viser et blick på Calvin og de skotske protestantene. Begge protestantiske grupperinger betrakter innskrenkninger av religionsfriheten som rettsstridig. Opprør og revolusjon ble sett på som en legitim reaksjon. Ja, avsettelse av den katolske Mary Queen of Scots i 1567, ble gjerne brukt som et eksempel på legitim motstand. Og ikke sjelden påberopte de revolusjonære seg særlig kristne verdier for å rettferdiggjøre motstand mot formentlige tyranner. Også i Sverige ble opprør mot legitimt innsatte herskere etter reformasjonen legitimert med henvisning til opprørernes kristne plikter.

I Danmark-Norge derimot forsvinner alle referanser til en slik kristenplikt i kjølvannet av reformasjonen. Dette er påfallende fordi bare noen år før innføringen av reformasjonen i Norge, ble det i Fredrik den IIIIs håndfestning (dokumenter som inneholder valgkongenes plikter mot sine undersåtter) slått fast at den norske riksråden har rett til motstand dersom kongen ikke skulle oppfylle sine forpliktelser lagt ned i selve håndfestningen. Allerede før innføringen av eneveldet forsvinner slike referanser i håndfestninger. Også i juridisk og statsrettslig litteratur er idéen om en motstandsrett mot øvrigheten på 1600- og 1700-tallet nesten fullstendig fraværende, og dette til tross for at dette temaet diskuteres om og om igjen i internasjonale naturretts- og andre filosofiske debatter. Dette er etter min mening en direkte følge av en særlig ortodoks tolkning av Luthers lære som i tillegg var i samsvar med den rådende politiske holdning i riket.

Idéen om at det er en kristen plikt til å motsette seg systematisk maktmisbruk fra øvrighetens side var derfor helt uaktuell da Grunnloven ble laget i 1814. I motsetning til USAs eller Frankrikes grunnlover fra 1776 og 1791, inneholder den norske grunnloven ikke noen «tyrann-paragraf». Dette ble ikke en gang diskutert under møtene i riksforsamlingen.

Norge var i den heldige situasjonen at befolkningen aldri måtte oppleve systematisk maktmisbruk fra øvrighetens side – bortsett fra under okkupasjonstiden. Men i dette tilfelle var det heller ikke en valgt regjering som misbrukte sin makt. I Norge dreide seg debatten i juridisk og filosofisk teori derfor heller om den såkalte unntakstilstand, dvs. hva som var konstitusjonelt rettferdig i ekstreme nødsituasjoner. Vi kan konstatere at det er en kombinasjon av en ukritisk aksept av Luthers toregimentslære og fravær av aktuelle behov for motstand mot øvrigheten som medførte at statlig maktmisbruk aldri var et tema i Norge. Dette førte til en faktisk frakopling av kristne verdier som en kritisk målestokk for statsstyre. At grunnlovens § 2 refererer eksplisitt til den kristne og humanistiske arven gjør lite forskjell. Jan-Fridthjof Bernt påpekte treffende at slike bestemmelser neppe kan brukes i rettslig argumentasjon. Vi kan altså ikke utlede en rett til motstand mot statlig urett fra grunnlovens formålsbestemmelse. Med blick på mangelen av en konstitusjonell hjemmel er det særlig viktig å være seg bevisst på de moralske forpliktelsene som følger å være et kristen-menneske.

Bernt tok til orde for en omformulering av grunnloven som erstatter referanse til det kristne arv med mer konkrete, men samtidig universelle aksepterte verdier. Jeg mener at man i tillegg bør tenke på å lage en konstitusjonell regel som uttrykkelig oppfordrer til motstand mot alle som nettopp prøver å systematisk underminere slike verdier. En slik grunnlovsendring vil være et nyttig supplement til et hvert menneskes plikt til å motsette seg urett og maktmisbruk. Det forblir likevel først og fremst en moralsk og ikke rettslig plikt. Og når det gjelder slike plikter er troen ofte en viktig og nyttig veileder for å oppdage om og når noe er galt i staten og samfunnet. Dette er etter min mening en oppgave som kirken kan og faktisk allerede ivaretar. Jeg minner bare på biskopens tydelige ord til statsministeren

om flyktningspolitikken. Referansen til den kristne og humanistiske arven i Grunnlovens § 2 kan på denne bakgrunnen sees som subjektivt-kritisk målestokk for innholdet i og vern av universelle konstitusjonelle verdier i landet vårt.

Fasit: Maktmisbruk har mange ansikter og former. Det er ikke alltid lett å avsløre slik urett. Det er derfor kirkens og hver eneste kristens plikt å varsomt yte motstand der maktmisbruk oppdages. Det gjelder også og særlig urett fra myndighetens side.